

Dialectologie en Nederlandse zinsbouw*

Jeroen van Craenenbroeck

NT 24 (1): 39–68

DOI: 10.5117/NEDTAA2019.1.006.CRAE

Abstract

Dialectology and Dutch syntax

This paper argues for a closer collaboration between Dutch dialect syntax research on the one hand and the synchronic study of Standard Dutch grammar on the other. The central claim is that a thorough grasp of morphosyntactic variation in Dutch dialects can substantially enrich both the description and the analysis of Standard Dutch sentence structure. Three case studies are presented in support of this claim: *Infinitivus pro Participio* (IPP), the clausal template, and word order variation in verb clusters.

Keywords: standard Dutch, dialect syntax, Infinitivus pro Participio, clausal template, verb clustering

1 Inleiding

Dit artikel beargumenteert dat er een vruchtbare wisselwerking mogelijk is tussen de dialectsyntax enerzijds en synchronon onderzoek naar de Nederlandse zinsbouw anderzijds. De centrale stelling die wordt verdedigd,

* Ik wil graag het publiek op de *Dag van de Nederlandse Zinsbouw* (Leiden, 8 december 2017), Dany Jaspers, Marjo van Koppen, Cora Pots, Hans Smessaert, Tanja Temmerman, Guido Vanden Wyngaerd, en de reviewer voor *Nederlandse Taalkunde* bedanken voor hun constructieve en erg nuttige opmerkingen. Een speciaal woord van dank gaat naar Reinhild Vandekerckhove voor de vruchtbare uitwisseling van ideeën en naar Hans Broekhuis voor het vele commentaar op verschillende versies van dit stuk en de uitstekende editoriale begeleiding.

stelt dat een grondige kennis van dialectsyntactische variatie een substantiële meerwaarde kan betekenen voor zowel het descriptieve als het theoretische onderzoek naar de Standaardnederlandse zinsbouw. Ter ondersteuning van die stelling worden drie casussen uitgewerkt: *Infinitivus pro Participio* (IPP), het tweepolenschema, en de woordvolgorde in de werkwoordelijke eindgroep.

Deze bijdrage is als volgt gestructureerd. In paragraaf 2 wordt de centrale stelling van het artikel verder toegelicht, en worden ook twee achtergrondassumpties geëxpliciteerd. Paragrafen 3, 4, en 5 bevatten de drie casussen ter ondersteuning van de centrale stelling. Paragraaf 6 keert terug naar de centrale stelling en concludeert.

2 Centrale stelling en achtergrondassumpties

De centrale stelling die ik in dit artikel wil verdedigen kan als volgt worden geformuleerd:

(1) Centrale stelling

Een grondige kennis van de dialectsyntactische variatie is van onschatbare waarde voor onderzoekers geïnteresseerd in de synchrone zinsbouw van het Standaardnederlands, zowel wat de beschrijving als wat de theoretische analyse van die zinsbouw betreft.

Anders gesteld, niet alleen voor de theoretische analyse, maar ook en zelfs vooreen correcte *beschrijving* van de zinsbouw van het Standaardnederlands, loont het de moeite om de grenzen van het standaardtalige te overschrijden en kennis te nemen van de variatie geattesteerd in niet-standaardvariëteiten. Deze benadering is, zeker in de descriptieve literatuur, niet de meest gangbare. De *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (Haeseryn et al. 1997, vanaf nu afgekort tot ANS) vermeldt bijvoorbeeld af en toe een beperkt aantal vormen van niet-standaardtalige variatie – zij het zelden of nooit dialectale variatie – maar neemt dergelijke informatie nooit op in de beschrijving of definitie van grammaticale fenomenen van het Standaardnederlands. Dit artikel pleit ervoor om dat wel te doen, en ondersteunt die stelling aan de hand van drie casussen. Iedere casus vertrekt vanuit een definitie uit de ANS, om vervolgens op basis van de relevante dialectsyntactische variatie te komen tot een nieuw inzicht. De eerste casus is zuiver descriptief van aard: het eindresultaat is een betere beschrijving van het *Infinitivus pro Participio*-fenomeen in het Standaardnederlands. De tweede casus bevindt

zich op het grensgebied tussen beschrijving en analyse: hij laat zien dat de dialecten van het Nederlands enerzijds ondersteuning bieden voor het zogenaamde tweepolenschema, maar anderzijds ook lijken te pleiten voor een verfijning, die – mits bepaalde theoretische assumpties – de vorm kan krijgen van een driepolenschema. De derde casus is theoretisch van aard: hij betoogt dat het voor de theoretische analyse van woordvolgorde in de Standaardnederlandse werkwoordelijke eindgroep van cruciaal belang is om zicht te hebben op de dialectvariatie – en in het bijzonder ook de grenzen aan die variatie – met betrekking tot dit verschijnsel.

Alvorens de eerste casus aan te vatten, wil ik in deze paragraaf twee assumpties expliciteren die doorheen het hele artikel op de achtergrond aanwezig zullen zijn. De eerste wordt geformuleerd in (2).

(2) **Achtergrondassumptie 1**

Een dialectgrammatica is een volwaardig, autonoom taalkundig systeem dat evenwaardig is aan dat van de standaardtaal.

Hiermee sluit ik me aan bij wat voor zover ik weet in de meeste stromingen en benaderingen van de taalkunde als vanzelfsprekend wordt aangenomen, met name de idee dat er geen taalkundige of grammaticale redenen of criteria zijn op basis waarvan (gestandaardiseerde) talen van dialecten kunnen worden onderscheiden (zie bijvoorbeeld Chambers en Trudgill 1998). De tweede assumptie is iets minder voor de hand liggend en vertoont ook een zeker spanningsveld met de eerste:

(3) **Achtergrondassumptie 2**

De nauwe verwantschap tussen dialecten onderling en tussen dialecten en de standaardtaal maken het mogelijk om conclusies van de ene over te zetten naar de andere.

Het moge duidelijk zijn dat deze assumptie cruciaal is voor de haalbaarheid van de stelling in (1): als het inderdaad zo is dat kennis van de dialectsyntactische variatie ons iets kan bijbrengen over de synchrone zinsbouw van het Standaardnederlands, dan impliceert dat dat we bevindingen en conclusies over een dialect kunnen overzetten naar de standaardtaal. Dat lijkt in strijd te zijn met de eerste assumptie in (2): als dialectgrammatica's volwaardige, autonome systemen vormen evenwaardig aan dat van de standaardtaal, moeten we ze dan ook niet als autonoom behandelen en dus als losstaand van die standaardtaal? Deze spanning is echter grotendeels artificieel. Het is immers intuïtief duidelijk dat er een belangrijk verschil is tussen het

Standaardnederlands vergelijken met het Japans enerzijds en met het dialect van Lovendegem anderzijds. Daar waar het in het eerste geval gaat om twee grondig van elkaar verschillende taalsystemen, betreft het in de vergelijking Standaardnederlands-Lovendegems eerder twee variaties op hetzelfde thema, en door die vergelijking te maken kunnen we ook precies op het spoor komen wat dat thema is. Deze idee gaat terug op een benadering die binnen de formele, generatieve taalkunde het meest expliciet is geformuleerd door Kayne (1996). Kayne vertrekt vanuit een hypothetische, ideale situatie voor een taalonderzoeker geïnteresseerd in morfosyntactische variatie. Zo'n onderzoeker neemt één taal/grammatica, verandert op experimentele wijze één morfosyntactisch kenmerk van die taal/grammatica, en gaat vervolgens na welke effecten die ene wijziging heeft op de rest van de taal/grammatica. Dergelijk onderzoek zal allicht voor eeuwig een utopie blijven, maar Kaynes stelling is dat de vergelijkende studie van nauw aan elkaar verwante taalvariëteiten – zogenaamd microcomparatief onderzoek – het alternatief is dat deze hypothetische laboratoriumsetting het dichtst benadert. Verschillende dialecten van dezelfde taal verschillen soms zo weinig van elkaar dat ze de taalonderzoeker als het ware directe toegang verschaffen tot de minimale eenheden van variatie. Tegelijk kunnen de dialecten ook duidelijk maken waar de grenzen zitten aan de variatie, i.e. welke componenten van de grammatica niet aan verandering onderhevig lijken te zijn. Kortom, Kaynes stelling – en ook die van dit artikel – is dat microcomparatief onderzoek een waardevol instrument vormt voor zowel de variabele als de vaste eigenschappen van een grammatica. Met deze gedachte als achtergrond kunnen we nu de eerste casus aanvatten.

3 Casus 1: *Infinitivus pro Participio*

Zoals aangekondigd beginnen we de casussen steeds met een definitie uit de ANS. *Infinitivus pro Participio* wordt door de ANS als volgt omschreven:

(4) *Infinitivus pro Participio* (IPP)

'Als een groepsvormend werkwoord dat een infinitief met *te* of een infinitief zonder *te* als aanvulling heeft, in een voltooid tijd gezet wordt – voorzover dat mogelijk is –, dan verschijnt dat groepsvormende werkwoord in de regel niet in de gedaante van een voltooid deelwoord, maar van een infinitief.'

(Haeseryn et al. 1997: 954)

Deze definitie is een hele mondvol, dus laten we hem eerst even stap voor stap illustreren. IPP is cruciaal van toepassing op groepsvormende werkwoorden. Een voorbeeld daarvan is het modale hulpwerkwoord *willen*. Zoals de voorbeelden in (5) laten zien, kan *willen* een infinitief zonder *te* als aanvulling nemen (zie (5a)). Wanneer dit gebeurt in bijzinsvolgorde, dan vormt *willen* samen met die infinitief één werkwoordelijke eindgroep en treedt er – in dit geval verplicht – zogenaamde groepsvorming (of zinsverstrengeling) op (zie (5b)-(5c)).

- (5) a. Hij wil naar Marie bellen.
 b. dat hij naar Marie wil bellen.
 c. *dat hij wil naar Marie bellen.

Een werkwoord zoals *willen* kan ook in de voltooide tijd verschijnen. Wanneer dat gebeurt in zijn niet- groepsvormende hoedanigheid – bijv. in zijn gebruik als hoofdwerkwoord – dan is het resultaat precies wat we verwachten: de persoonsvorm wordt ingenomen door het hulpwerkwoord van de voltooide tijd (*hebben*) en het werkwoord *willen* verschijnt als voltooid deelwoord. De infinitiefvorm is categoriaal uitgesloten in dit geval. Dit alles wordt geïllustreerd in (6).

- (6) a. Hij wil dat.
 b. Hij heeft dat gewild.
 c. *Hij heeft dat willen.

IPP is van toepassing op de voltooide tijd van groepsvormende werkwoorden *in hun hoedanigheid van groepsvormend werkwoord*. Meer concreet, wanneer we de voorbeelden in (5) (waar *willen* groepsvormend is gebruikt) voltooid maken, dan verschijnt *willen* niet als voltooid deelwoord, maar als infinitief, en dit ondanks de aanwezigheid van het hulpwerkwoord van de voltooide tijd:

- (7) a. *dat hij naar Marie heeft gewild bellen.
 b. dat hij naar Marie heeft willen bellen.

Ondanks het feit dat IPP een prominent verschijnsel is in de meeste West-Germaanse OV-talen en ondanks het feit dat dit fenomeen reeds veel aandacht heeft gekregen in de taalkundige literatuur (zie Schmid 2005 voor een recente monografie en referentielijst), is er tot op heden geen bevredigende theoretische analyse voor dit verschijnsel en blijft het een mysterie

waarom een werkwoord als *willen* in (7) niet als voltooid deelwoord kan verschijnen, maar wel als infinitief. Een belangrijke voorwaarde voor een verklarende analyse van een talig fenomeen is echter een accurate beschrijving van dat fenomeen, en een studie van de dialecten van het Nederlands laat zien dat de definitie in (4) op twee manieren onrecht doet aan het IPP-verschijnsel. Ten eerste houdt ze onvoldoende rekening met de morfologie van de groepsvormende werkwoorden. De ANS-definitie – en ook de naam *Infinitivus pro Participio* – suggereert dat er zich een probleem stelt bij groepsvormende werkwoorden met voltooid deelwoorden in het algemeen. De dialecten van het Nederlands laten echter zien dat het probleem veel specifiek is dan dat: wat niet toegestaan is in de voltooid tijd van groepsvormende werkwoorden is de aanwezigheid van het voltooid prefix *ge-*. Dit kunnen we op twee manieren illustreren. Ten eerste zijn er dialecten die hun voltooid deelwoorden vormen niet op basis van een circumfix zoals in het Standaardnederlands (bijv. *ge-werk-t*), maar wel op basis van een suffix. Zoals het voorbeeld in (8) laat zien, behoort het dialect van Kloosterburen tot deze groep: het voltooid deelwoord van *kennen* ‘kunnen’ is niet *gekend*, maar wel *kend*.

- (8) Vertel maar neit wel of ze roepen **kend** haar.
 vertel maar niet wie of ze roepen gekund had
 ‘Vertel maar niet wie ze had kunnen roepen.’ Kloosterburen, Barbiers
 et al. (2006)

Wat opmerkelijk is aan deze dialecten is dat ze ook het IPP-effect niet kennen. Het voorbeeld in (8) vertoont precies de configuratie waarvan sprake is in (4): een groepsvormend werkwoord (hier: *kennen* ‘kunnen’) wordt in zijn hoedanigheid van groepsvormend werkwoord (*kennen* selecteert de *te*-loze infinitief *roepen*) voltooid gemaakt (zie de aanwezigheid van het hulpwerkwoord van de voltooid tijd *haar* ‘had’), en toch verschijnt dat groepsvormend werkwoord als een voltooid deelwoord, en niet als een infinitief. Het grote verschil tussen het dialect van Kloosterburen en het Standaardnederlands betreft de morfologie van het voltooid deelwoord: circumfixaal in het Standaardnederlands, maar suffixaal in het Kloosterburens. Dat laat zien dat de door IPP uitgesloten configuratie niet zozeer een voltooid deelwoord bij een groepsvormend werkwoord betreft, dan wel een voltooid *prefix* bij een groepsvormend werkwoord. Deze conclusie wordt verder bevestigd door een verschijnsel dat we aantreffen in verschillende Oost-Vlaamse en Vlaams-Brabantse dialecten. Het wordt geïllustreerd in (9).

- (9) dat 'm vandaag(e) weest vissen 'et.
 dat hij vandaag weest vissen heeft
 'dat hij vandaag is gaan vissen.' Oost-Vlaanderen/Vlaams-Brabant,
 De Schutter (2000: 213)

De dialecten waar het hier om gaat vormen hun voltooid deelwoorden, net zoals het Standaardnederlands, op basis van een circumfix. Bovendien vertonen ze ook het IPP-effect, maar met één uitzondering: het werkwoord *zijn* (voltooid deelwoord: *geweest*) kan, in zijn hoedanigheid als groepsvormend werkwoord in de voltooid tijd (i.e. in de IPP-context omschreven in (4)), zijn prefix laten vallen en uitzonderlijk verschijnen als *weest*. De resulterende vorm is duidelijk een voltooid deelwoord (getuige de keuze van de stamallomorf en de aanwezigheid van het suffix), dus de omschrijving in (4) is niet van toepassing: het is niet zo dat in (9) een voltooid deelwoord vervangen is door een infinitief. Wel is het voltooid prefix weggehaald uit de constructie.¹ Dit laat eens te meer zien dat het IPP-verschijnsel geen beperking op voltooid deelwoorden is, maar een beperking op voltooid prefixen.²

Een tweede kenmerk van het verschijnsel waar de definitie in (4) geen rekening mee houdt, betreft de woordvolgorde in de werkwoordelijke eindgroep. De typische IPP-context vereist de aanwezigheid van (minstens) drie werkwoorden: het hoofdwerkwoord, het groepsvormende werkwoord, en het hulpwerkwoord van de voltooid tijd. In theorie kunnen drie werkwoorden op zes verschillende manieren (drie faculteit) geordend worden ten opzichte van elkaar. In de praktijk echter blijken slechts vier van die zes volgordes voor te komen in de Nederlandse dialecten (zie hieronder, paragraaf 5, voor een gedetailleerde bespreking van de ontbrekende volgordes). Zoals gangbaar in de literatuur over werkwoordelijke eindgroepen (zie bijv. Wurmbbrand 2017), maak ik gebruik van cijfermatige afkortingen om de woordvolgordemogelijkheden in de werkwoordelijke eindgroep te bespreken, waarbij de hoogte van het cijfer correspondeert met de graad van syntactische inbedding. Concreet verwijst het cijfer 1 naar het hulpwerkwoord

1 Hans Broekhuis (p.c.) wijst erop dat het Standaardnederlands in de context in (9) ook een afwijkende vorm gebruikt, m.n. *wezen* als in *dat hij vandaag is wezen vissen*, en dat dit het argument mogelijk minder overtuigend maakt. Merk echter op dat die vorm in Belgische dialecten van het Nederlands niet voorkomt (zie Barbiere et al. 2006), zodat interferentie van de afwijkende vorm van de infinitief onwaarschijnlijk lijkt.

2 Zie Vanden Wyngaerd (1994) voor een theoretische analyse die ook van dit inzicht uitgaat.

van de voltooide tijd, 2 naar het groepsvormende werkwoord, en 3 naar het hoofdwkwoord. Het voorbeeld in (9) illustreert dan een 231-volgorde: eerst het groepsvormende werkwoord *weest* (=2), dan het hoofdwkwoord *vissen* (=3), en tot slot het hulpwerkwoord *’et* (=1). De twee volgordes die niet voorkomen in IPP-contexten zijn 213 (groepsvormend werkwoord-hulpwerkwoord-hoofdwkwoord) – deze volgorde komt zelfs in geen enkele werkwoordelijke eindgroep voor – en 312 (hoofdwkwoord-hulpwerkwoord-groepsvormend werkwoord). Het ontbreken van deze volgordes wordt zoals hierboven aangekondigd besproken in paragraaf 5. Wat ons op dit moment interesseert is de interactie tussen de resterende vier volgordes en het al dan niet voorkomen van IPP. Een studie van de dialecten van het Nederlands (Barbiers et al. 2008), laat zien dat er twee volgordes zijn waarin IPP verplicht is, en twee waar het verschijnsel optioneel is. De twee volgordes met verplichte IPP zijn de 123-volgorde (geïllustreerd in (10)) en de 231-volgorde (zie (11)).

(10) Ik wiet dat ie is **goan** zwemmen.
 ik weet dat hij is gaan zwemmen
 ‘Ik weet dat hij is gaan zwemmen.’ 123, Urk, Barbiers et al. (2006)

(11) Kweetn dattie **goan** zwemn es.
 ik.weet dat.hij gaan zwemmen is
 ‘Ik weet dat hij is gaan zwemmen.’ 231, Brugge, Barbiers et al. (2006)

Voor de 132- en de 321-volgorde vinden we zowel dialecten met als dialecten zonder IPP, i.c. we vinden dialecten waarbij het groepsvormende werkwoord als een infinitief verschijnt en dialecten waarbij het groepsvormende werkwoord als een voltooid deelwoord verschijnt. De voorbeelden in (12)-(15) illustreren dit.

(12) Vertelt mien eens wieze had roepn **kunn**.
 vertel me eens wie.ze had roepen kunnen
 ‘Vertel me eens wie ze had kunnen roepen.’ 132, wel IPP, Wezep,
 Barbiers et al. (2006)

(13) Vertel maar niet wiese ha roepn **kund**.
 vertel maar niet wie.ze had roepen gekund
 ‘Vertel maar niet wie ze had kunnen roepen.’ 132, geen IPP, Visvliet,
 Barbiers et al. (2006)

- (14) Seg maar niet wie zij roepen **kannen** had.
zeg maar niet wie ze roepen kunnen had
'Zeg maar niet wie ze had kunnen roepen.' 321, **wel** IPP, Midsland,
Barbiers et al. (2006)
- (15) Vertel mar net waat se roepe **kind** hie.
vertel maar niet wie.dat ze roepen gekund had
'Vertel maar niet wie ze had kunnen roepen.' 321, **geen** IPP, Waskermeer,
Barbiers et al. (2006)

Kortom, er lijkt een cruciale interactie te zijn tussen woordvolgorde in de werkwoordelijke eindgroep en het al dan niet voorkomen van het IPP-effect. Tabel 1 geeft een schematisch overzicht van de zonet gepresenteerde taalfeiten.

Tabel 1 Woordvolgorde in de werkwoordelijke eindgroep en IPP

volgorde	IPP
231	verplicht
123	verplicht
132	optioneel
321	optioneel
312	
213	

De generalisatie lijkt te zijn dat IPP verplicht is wanneer V₂ onmiddellijk voorafgaat aan V₃, en optioneel wanneer V₃ onmiddellijk voorafgaat aan V₂ (zie ook De Schutter 2000). In combinatie met de eerder besproken morfologische feiten (i.e. het belang van de aan- of afwezigheid van een voltooid prefix), brengt deze beschrijving ons tot de volgende, nieuwe definitie van het IPP-verschijnsel:³

(16) *Infinitivus pro Participio* (nieuwe definitie)

'Als een groepsvormend werkwoord dat een infinitief als aanvulling heeft, in een voltooide tijd gezet wordt, dan vertoont dat

3 Deze nieuwe definitie van IPP heeft mogelijk implicaties voor het groepsvormende gebruik van werkwoorden met een derivationeel prefix zoals *be-*, *ont-*, of *-ver*. Dergelijke werkwoorden zijn immers incompatibel met een deelwoordprefix, cf. **geveroverd*. Met uitzondering van *beginnen* zijn deze geprefigeerde werkwoorden echter nooit groepsvormend, een kwestie die mogelijk verdere studie behoeft. Dank aan Hans Broekhuis (p.c.) om het belang van deze werkwoorden voor de definitie in (16) onder mijn aandacht te brengen.

groepsvormende werkwoord geen deelwoordprefix wanneer het onmiddellijk voorafgaat aan die infinitief. Als het groepsvormende werkwoord een voltooid deelwoord met deelwoordprefix heeft, dan verschijnt het in deze context als een infinitief.’

Deze nieuwe definitie is cruciaal gevoed vanuit een gedetailleerde kennis van de dialectale variatie met betrekking tot dit verschijnsel, en levert precies daardoor een meer correcte en meer gecontextualiseerde beschrijving van het IPP-effect. Op die manier vormt de definitie in (16) ook een eerste ondersteuning voor de centrale stelling van dit artikel: kennis van de dialecten leidt tot een betere beschrijving van het Standaardnederlands.

4 Casus 2: het tweepolenschema

Ook met betrekking tot de tweede casus vertrekken we vanuit een definitie van de ANS. Om de basiswoordvolgorde van het Nederlands te beschrijven, vertrekt deze grammatica vanuit een abstract templat met daarin twee vaste posities, die polen genoemd worden, voor werkwoorden en voegwoorden. De precieze definitie van het tweepolenschema luidt als volgt:

(17) het tweepolenschema

‘Wat de positie van werkwoordelijke elementen en onderschikkende voegwoorden betreft, zijn in een zin twee vaste plaatsen aan te wijzen: één vooraan en één achteraan. Deze vaste plaatsen, evenals de elementen die daar kunnen staan zelf, noemen we de polen. Die polen kunnen als oriënteringspunten voor de plaatsing van andere elementen dienen.’ (Haeseryn et al. 1997: 1225)

Laten we dit schema illustreren aan de hand van de voorbeelden in (18). In hoofdzinnen zoals (18a) en (18b) staat het vervoegde werkwoord in pool 1 en de werkwoordelijke rest in pool 2, terwijl in bijzinnen zoals (18c) het voegwoord in pool 1 staat en alle werkwoorden samen de werkwoordelijke eindgroep vormen in pool 2.

- (18) a. Ik **heb** gisteren een boek **gelezen** over *Star Wars*.
 b. Gisteren **heb** ik een boek **gelezen** over *Star Wars*.
 c. (Ik denk) dat jij gisteren een boek **hebt gelezen** over *Star Wars*.

De positie ter linkerzijde van pool 1 wordt het voorveld (of de eerste zinsplaats) genoemd, de positie tussen de twee polen het middenveld, en de positie ter rechterzijde van pool 2 het achterveld (of de laatste zinsplaats). Toegepast op de voorbeelden in (18) levert dat de schematische representatie op in (19).

(19)	voorveld	POOL 1	middenveld	POOL 2	achterveld
	Ik	heb	gisteren een boek	gelezen	over Star Wars
	Gisteren	heb	ik een boek	gelezen	over Star Wars
		dat	jij gisteren een boek	hebt gelezen	over Star Wars

Op het eerste gezicht bevat met name pool 1 een vreemd samenraapsel van woordsoorten. Het is immers intuïtief niet meteen duidelijk wat het verband is tussen voegwoorden en vooropgeplaatste vervoegde werkwoorden. Ondersteunende evidentie voor het samennemen van deze categorieën vinden we in de voorbeelden in (20).

- (20) a. Als Jan je lastigvalt, roep dan de politie.
 b. Valt Jan je lastig, roep dan de politie.
 c. *Als valt Jan je lastig, roep dan de politie.

De zinnen in (20a) en (20b) illustreren dat voorwaardelijke bijzinnen op twee manieren ingeleid kunnen worden in het Nederlands: enerzijds door het voorwaardelijke voegwoord *als*, anderzijds door vooropplaatsing van het vervoegde werkwoord (in dit geval *valt*). Interessant wordt het wanneer we beide inleiders tegelijk proberen te gebruiken, zoals in (20c). In dat geval wordt de zin ongrammaticaal. Dat laat zien dat voegwoorden en vooropgeplaatste vervoegde werkwoorden in complementaire distributie staan: ze kunnen niet allebei tegelijk voorkomen. Een dergelijke relatie van complementaire distributie tussen twee elementen wordt in de syntactische literatuur vaak als argument gebruikt ter ondersteuning van de hypothese dat die twee elementen dezelfde structurele positie innemen. De feiten in (20) ondersteunen met andere woorden het voorstel om in het tweepolenschema in (19) het voegwoord in de bijzin en het vervoegde werkwoord in de hoofdzin op dezelfde positie te plaatsen.

Samenvattend kunnen we stellen dat het tweepolenschema een abstracte representatie is van de basiswoordvolgorde van het Standaardnederlands, een representatie die bovendien ook ondersteund wordt door onafhankelijke evidentie uit dat Standaardnederlands. Wanneer we onze blik verruimen en ook dialectfeiten in beschouwing nemen, dan vinden we

enerzijds verdere ondersteuning voor het schema in (19), maar anderzijds ook argumenten die pleiten voor een verfijning. Die argumenten zullen leiden tot een voorstel om het tweepolenschema te vervangen door een driepolenschema.

De verdere ondersteuning voor het tweepolenschema komt van het verschijnsel dat bekendstaat onder de naam voegwoordvervoeging. Het betreft het fenomeen dat we in een groot aantal dialecten van het Nederlands aantreffen waarbij het voegwoord – net als het werkwoord – persoons- en/of getalscongruentie vertoont met het onderwerp van de zin. Een aantal voorbeelden wordt gegeven in (21)-(23).

- (21) ass-e we sober lev-e, ...
 als-MV we sober leven-MV
 ‘als we sober leven, ...’ Hippolytushoef, Barbiers et al. (2006)
- (22) dat-st do eerder thuis bi-st as ik.
 dat-2ENK jij eerder thuis bent-2ENK als ik
 ‘dat hij eerder thuis bent dan ik.’ Beetgum, Barbiers et al. (2006)
- (23) o-n Bart en Lieske in t paradijs lev-n, ...
 als-MV Bart en Liesje in het paradijs leven-MV
 ‘als Bart en Liesje in het paradijs leven, ...’ Gistel, Barbiers et al. (2006)

In (21) zien we bijvoorbeeld hoe niet enkel het vervoegde werkwoord *leve* congrueert in getal met het onderwerp *we*, maar ook het voegwoord *asse*, en hetzelfde geldt, *mutatis mutandis*, voor de voorbeelden in (22) en (23). Op het eerste gezicht treffen we hier hetzelfde soort fenomeen aan als in de conditionele bijzinnen in (20): een parallel tussen voegwoorden en vervoegde werkwoorden die we kunnen gebruiken ter ondersteuning van de voegwoordelijk-werkwoordelijke invulling van pool 1 in het tweepolenschema. Vooraleer we die conclusie kunnen trekken, moeten we echter iets explicieter zijn over de analyse van voegwoordvervoeging. Enkel wanneer de gelijkenis tussen voegwoord en werkwoord in (21)-(23) meer dan louter oppervlakkig en toevallig is, kunnen we dit verschijnsel gebruiken ter ondersteuning van het abstracte, grammaticale schema in (19). De literatuur over voegwoordvervoeging is inmiddels omvangrijk en het is niet mijn bedoeling om de verschillende benaderingen hier in detail te behandelen (zie Van Koppen 2017 en Valadou 2018 voor recente literatuuroverzichten en een meer gedetailleerde bespreking van de bestaande analyses), maar

ik wil wel een aantal voorbeelden bespreken die aannemelijk maken dat de relatie tussen het voegwoord en het onderwerp in (21)-(23) een volwaardige, grammaticale congruentierelatie vormt. Die conclusie ondersteunt op haar beurt de beslissing om voegwoorden en werkwoorden samen te nemen in één categorie in het tweepolenschema: beide woordsoorten kunnen een congruentierelatie aangaan met het onderwerp.

Ik begin mijn bespreking van voegwoordvervoeging vanuit het ongerijmde: door een aantal mogelijke analyses uit te sluiten, zullen we uiteindelijk tot de conclusie komen dat het bij voegwoordvervoeging gaat om een congruentierelatie tussen het voegwoord en het onderwerp. De oudste bespreking van het fenomeen van voegwoordvervoeging is die van Beckering Vinckers (1872). Hij stelt dat het gaat om een geval van *fonetische prolepsis*, d.w.z. een verspreking door anticipatie: de spreker anticipeert op een volgende klank die er zit aan te komen in de zin door hem 'te vroeg' uit te spreken, op een woord(soort) waar hij niet thuishoort. Beckering Vinckers plaatst voegwoordvervoeging zo in dezelfde categorie als de versprekingen in (24).

- (24) a. een **luchte lunch**
 b. een **knup op de knop**
 c. Hij moet **weter weten**.

Deze analyse is vrij eenvoudig te weerleggen. Het soort van anticipatie dat geïllustreerd wordt in (24) is steeds van een erg lokale aard, en is bovendien ongevoelig voor de woordsoort van het verkeerd uitgesproken woord. In (24a) gaat het bijvoorbeeld om een attributief gebruikt adjectief, in (24b) om een nomen, en in (24c) om een bijwoord. Geen van deze twee eigenschappen is van toepassing op voegwoordvervoeging. Ten eerste kan dit fenomeen over zeer lange – en zo lang we binnen één bijzin blijven, in principe onbegrensde – afstand plaatsvinden:

- (25) da-n zunder op den warmste dag van 't jaar tegen under wil gewerkt en.
 dat-MV zij op de warmste dag van het jaar tegen hun wil gewerkt hebben
 'dat zij op de warmste dag van het jaar tegen hun wil gewerkt hebben'
 De Panne, Van Koppen (2005: 178)

Ten tweede is voegwoordvervoeging – zoals de naam ook al aangeeft – erg kieskeurig wat de woordsoort van het vervoegde element betreft: enkel voegwoorden komen in aanmerking. Iedere poging om de congruentie-uitgang

op een ander – dichter bij het werkwoord gelegen – woord te plaatsen resulteert in ongrammaticaliteit:

- (26) a. *da zunder-n op den warmste dag van 't joar tegen under wil gewerkt en.
 b. *da zunder op den warmste dag van 't joar-n tegen under wil gewerkt en.
 c. *da zunder op den warmste dag van 't joar tegen under wil gewerkt-n en.

Een iets meer gesofisticeerde variant van de analyse van Beckering Vinckers vinden we bij Van Haeringen (1958). Hij stelt dat voegwoordvervoeging een vorm van syntactische prolepsis is: door de werkwoordsuitgang reeds uit te drukken op het voegwoord wordt de persoonsvorm geanticipeerd en op die manier wordt de tangconstructie verlicht. Ook tegen deze benadering zijn argumenten in te brengen. Ten eerste lijkt ‘verlichting van de tangconstructie’ een onwaarschijnlijke motivatie voor voegwoordvervoeging, aangezien het fenomeen ook opduikt wanneer het middenveld leeg is, en er dus strikt genomen geen tangconstructie is om te verlichten:⁴

- (27) Lummel dy-ste biste!
 Lummel die-2ENK bent
 ‘Lummel dat je bent!’ Gronings, Beckering Vinckers (1872: 166)

Ten tweede vinden we in sommige dialecten ook voegwoordvervoeging in zogenaamde frasale comparatieven, zoals in (28). Dat zijn comparatiefconstructies die geen vervoegd werkwoord bevatten. In dergelijke contexten is het weinig zinvol om te stellen dat het vervoegde voegwoord de uitgang van het werkwoord anticipeert.

- (28) Du geloofst zeker niet dat er sterker is wie-st du.
 jij gelooft zeker niet dat hij sterker is dan-2ENK jij
 ‘Jij gelooft zeker niet dat hij sterker is dan jij.’ Nieuwenhagen,
 Barbiers et al. (2006)

Ten derde verschilt de uitgang op het voegwoord in sommige dialecten van de uitgang die we op het zinsfinale werkwoord aantreffen. In het Deventerse voorbeeld in (29) krijgt het voegwoord de uitgang -e, terwijl het

4 Strikt genomen is er ook geen voegwoord in dit voorbeeld, en verschijnt de congruentieuitgang op het betrekkelijk voornaamwoord *dy* ‘die’. De repliek op dit artikel en het weerwoord op die repliek gaan dieper in op het al dan niet voorkomen van zogenaamde ‘expletieve’ voegwoorden na betrekkelijke voornaamwoorden.

werkwoord vervoegd wordt met het suffix *-t*. Dit fenomeen, dat dubbele vervoeging wordt genoemd en hieronder in meer detail wordt besproken, maakt het opnieuw erg onwaarschijnlijk dat de uitgang op het voegwoord gebruikt wordt om op die van het werkwoord te anticiperen.

- (29) Ik geleuve datt-*e* wy 't mit hum maar 's prebeer-*t*.
 ik geloof dat-1MV wij het met hem maar eens proberen
 'Ik geloof dat we het met hem maar eens zullen proberen.' Deventer,
 Van Haeringen (1958: 188)

Ietwat vergelijkbaar met de analyse van Van Haeringen is die van De Vogelaer en Van Der Auwera (2010). Zij stellen dat het bij voegwoordvervoeging gaat om een analogisch uitbreiden van de combinatie van een (monosyllabisch) werkwoord (in inversie) met congruentie en een clitisch pronomen naar diezelfde combinatie, maar dan met een voegwoord in plaats van een werkwoord. Zoals het paradigma in Tabel 2 uit het dialect van Geraardsbergen laat zien, vertonen die twee contexten inderdaad een opmerkelijke vormelijke gelijkheid.

Tabel 2 Clitische pronomina na werkwoorden en voegwoorden (De Vogelaer en Van Der Auwera 2010:54)

Geraardsbergen	<i>gaan</i> + clitisch subject	<i>dat</i> + clitisch subject
1 ^{ENK}	ga-ek	da-ek
2 ^{ENK}	ga-je	da-je
3 ^{ENK.M}	gaat-en	dat-en
3 ^{ENK.F}	ga-se	da-se
3 ^{ENK.N}	ga-t	da-t
1 ^{MV}	ga-me	da-me
2 ^{MV}	ga-je	da-je
3 ^{MV}	gaan-ze	dan-ze

Een probleem voor deze analyse is echter dat we voegwoordvervoeging ook aantreffen in contexten waar werkwoorden niet toegestaan zijn. Dat zien we het duidelijkst in contexten van partiële subjectscongruentie. Dit zijn gevallen waarbij het voegwoord niet met het hele onderwerp congrueert, maar slechts met een deel ervan. De relevantie van deze voorbeelden voor de huidige discussie is dat het werkwoord nooit dergelijke partiële congruentie toestaat. Dat maakt het onwaarschijnlijk dat de uitgang op het voegwoord ontstaan is naar analogie met die op het werkwoord. Een eerste voorbeeld van partiële subjectscongruentie treffen we aan bij gecoördineerde onderwerpen. Bekijken we in dat verband de voorbeelden in (30)-(31).

- (30) de-s doow en ich ôs kenne treffe.
 dat-2ENK jij en ik ons kunnen ontmoeten
 ‘dat jij en ik elkaar kunnen ontmoeten.’

Tegelen, Van Koppen (2005: 189)

- (31) *Ontmoets doow en Marie uch voor de kerk?
 ontmoet-2ENK jij en Marie jullie voor de kerk
 BEDOELD: ‘Ontmoeten jij en Marie elkaar voor de kerk?’

Tegelen, Van Koppen (2006: 128)

Het onderwerp van de bijzin in (30) is de coördinatie *doow en ich* ‘jij en ik’. Dit onderwerp is eerste persoon meervoud, wat ook bevestigd wordt door de congruentie op het vervoegde werkwoord *treffe* ‘ontmoeten’, en door het wederkerend voornaamwoord *ôs* ‘ons’. Het voegwoord echter vertoont congruentie voor de tweede persoon enkelvoud; het congrueert niet met het hele onderwerp, maar enkel met het eerste lid van de coördinatie, *doow* ‘jij’. Als voegwoordvervoeging ontstaan is naar analogie met werkwoordscongruentie in inversie, dan verwachten we dergelijke partiële congruentie ook aan te treffen op werkwoorden in inversie. Zoals voorbeeld (31) laat zien, is dat echter niet het geval. Op die manier pleiten deze voorbeelden dus tegen een analogie-analyse van voegwoordvervoeging.

Een tweede voorbeeld van partiële subjectscongruentie vinden we in een bepaald type possessiefconstructies. De relevante voorbeelden worden gegeven in (32) en (33).

- (32) omda-n die venten toen juste underen computer kapot was.
 omdat-MV die mannen toen juist hun computer kapot was
 ‘omdat de computer van die mannen toen net kapot was.’

Lapscheure, Haegeman en Van Koppen (2012: 444)

- (33) *Was Jehan toen juste zen computers kapot?
 was Johan toen juist zijn computers kapot
 BEDOELD: ‘Waren de computers van Johan toen net kapot?’

Lapscheure, Haegeman en Van Koppen (2012: 451)

Zoals ook duidelijk blijkt uit de Standaardnederlandse vertaling, is het onderwerp van de zin in voorbeeld (32) de complexe nominale constituent *die venten underen computer* ‘de computer van die mannen’. Dit wordt opnieuw bevestigd door de congruentie op het vervoegde werkwoord, *was*, dat enkelvoudig is, net als het nominale hoofd van het onderwerp, *computer*. De

congruentie op het voegwoord *omdan* is echter meervoudig. Het voegwoord vertoont opnieuw congruentie met een onderdeel van het onderwerp, dit keer de bezitter *die venten*. Voorbeeld (33) laat zien dat dergelijke partiële subjectscongruentie niet voorkomt bij een werkwoord in een geïnverteerde hoofdzin. Net als de Tegelse voorbeelden in (30)-(31) pleiten deze zinnen tegen een analogie-analyse van voegwoordvervoeging.

De feiten die we hierboven hebben besproken, suggereren dat voegwoordvervoeging geen oppervlakkig of toevallig fenomeen is, maar dat het gaat om een *bona fide* grammaticale congruentierelatie. Een zin met voegwoordvervoeging bevat dus niet één, maar twee structurele congruentierelaties met het onderwerp. Dit kunnen we schematisch als volgt weergeven:

- (34) asse we sober leve

Dit brengt ons terug bij het centrale onderwerp van deze paragraaf, het tweepolenschema. We hebben nu een verklaring voor de op het eerste gezicht wat onverwachte groepering van voegwoorden en vervoegde werkwoorden in pool 1. Die pool blijkt namelijk elementen te bevatten die in principe een congruentierelatie met het onderwerp kunnen aangaan. Tegelijk echter suggereert het fenomeen van voegwoordvervoeging dat het tweepolenschema mogelijk nog verder verfijnd dient te worden. Zoals hierboven reeds aangekondigd, kennen sommige dialecten van het Nederlands het fenomeen van zogenaamde dubbele vervoeging. Kenmerkend voor die dialecten is dat het werkwoord in de rechte volgorde een andere uitgang draagt dan in inversie. De volgende voorbeelden laten zien dat het Hellendoorns een dialect is met dubbele vervoeging.

- (35) a. Wiej { bin-t / * bin-e } den besten!
 wij zijn / zijn de beste
 'Wij zijn de beste!'
 b. { * Bin-t / Bin-e } wiej den besten?
 zijn / zijn wij de beste
 'Zijn wij de beste?' Hellendoorn, Van Koppen (2005: 164)

Voorbeeld (35a) bevat een subjectsinitiële hoofdzin, d.w.z. een hoofdzin met rechte volgorde. De uitgang op het vervoegde werkwoord *bint* is een *-t*-suffix – Hellendoorn is een dialect met een zogenaamd eenheidsmeervoud op *-t*. De hoofdzin in (35b) daarentegen bevat inversie, en hier treffen we niet het *-t*-suffix uit (35a) aan op het werkwoord, maar wel een sjwa. Dialecten met dubbele vervoeging zijn relevant voor onze bespreking van

voegwoordvervoeging en het tweepolenschema omdat ze aan de twee volgende generalisaties onderhevig zijn: (1) alle dialecten met dubbele vervoeging zijn ook dialecten met voegwoordvervoeging, en (2) de uitgang op het voegwoord is steeds gelijk aan de uitgang op het geïnverteerde werkwoord. Dat laatste wordt voor het Hellendoorns geïllustreerd in (36).⁵

- (36) darr-e wiej den besten bint.
 dat-1MV wij de beste zijn
 ‘dat wij de beste zijn.’ Hellendoorn, Van Koppen (2005: 164)

Het voegwoord *darre* vertoont niet de *-t*-uitgang van de rechte volgorde, maar wel de *sjwa* die we in inversie aantreffen. Dit betekent dat we niet langer in het algemeen kunnen stellen dat voegwoorden en vooropgeplaatste werkwoorden dezelfde congruentie vertonen, maar wel meer specifiek dat voegwoorden en vooropgeplaatste werkwoorden *in inversie* dezelfde congruentie vertonen.

Deze nuancering heeft mogelijk implicaties voor de beschrijving van de Nederlandse woordvolgorde in termen van het tweepolenschema. Wanneer we er, in navolging van bijv. Zwart (1993, 1997) en Postma (2011, 2013), van uitgaan dat de flexie-uitgang op een werkwoord indicatief is voor de structurele positie van dat werkwoord, dan bekleedt het werkwoord *bint* in (35a) niet dezelfde positie als *binne* in (35b). Bovendien laat voorbeeld (36) dan zien dat het voegwoord op de plaats van *binne* in (35b) staat, en niet op de plaats van *bint* in (35a). Vertaald naar het tweepolenschema betekent dit dat de positie van het voegwoord identiek is aan die van een vooropgeplaatste persoonsvorm in een geïnverteerde hoofdzin, maar niet in een hoofdzin met rechte volgorde. Op die manier komen we niet uit bij een twee-, maar wel bij een driepolenschema. Het schema in (38) illustreert wat dat betekent voor onze oorspronkelijke voorbeelden in (18), hier herhaald als (37).

- (37) a. Ik **heb** gisteren een boek **gelezen** over *Star Wars*.
 b. Gisteren **heb** ik een boek **gelezen** over *Star Wars*.
 c. (Ik denk) **dat** jij gisteren een boek **hebt gelezen** over *Star Wars*.

5 Merk op dat we ook de Standaardnederlandse vervoeging in de tweede persoon enkelvoud – *Jij ben-t* vs. *Ben-ø jij?* – als een geval van dubbele vervoeging zouden kunnen analyseren. Het feit dat de uitgang op het geïnverteerde werkwoord een nulaffix is, maakt het echter moeilijk om na te gaan of diezelfde uitgang ook op het voegwoord aanwezig is.

(38)	voorveld	POOL 1	subject	POOL 2	middenveld	POOL 3	achterveld
			Ik	heb	gisteren een boek	gelezen	over SW
	Gisteren	heb	ik		een boek	gelezen	over SW
		dat	jij		gisteren een	hebt	over SW
					boek	gelezen	

Er zijn nu niet twee, maar drie vaste posities in de zin: achteraan in de zin is er een positie voor de niet- vervoegde werkwoorden (en in een bijzin ook het vervoegde werkwoord), en vooraan zijn er twee. De eerste huisvest zowel voegwoorden (in bijzinnen) als vervoegde werkwoorden (in geïnverteerde hoofdzinnen), de tweede bevat enkel vervoegde werkwoorden (in zinnen met rechte volgorde). Tussen deze twee vaste posities is enkel plaats voor het onderwerp.

Interessant genoeg bieden de dialecten van het Nederlands nog bijkomende evidentie voor dit nieuwe driepolenschema, en wel in de vorm van subjectsintrusie (Barbiers & Van Koppen 2006). Dit is het fenomeen, geat- testeerd in een aantal dialecten van het Nederlands, dat het subject kan verschijnen tussen de werkwoordsstam en de verledentijdsuitgang van het werkwoord. Een voorbeeld uit het dialect van Strijen wordt gegeven in (39).

- (39) Gisteren wandel-die-de door het park.
 gisteren wandel-hij-de door het park
 ‘Gisteren wandelde hij door het park.’ Strijen, Barbiers et al. (2006)

Zoals uit de vertaling blijkt, is het vervoegde werkwoord in deze zin de derde persoon enkelvoud onvoltooid verleden tijd van *wandelen*, i.c. *wandelde*. Daar waar het in het Standaardnederlands echter niet mogelijk is om het verledentijdssuffix *-de* te scheiden van de werkwoordsstam *wandel* – het principe van lexicale integriteit, cf. Di Sciullo & Williams (1987) – lukt dat wel in het dialect van Strijen: het subjectspronomen *die* ‘hij’ verschijnt tussen stam en suffix. Zoals Barbiers en Van Koppen (2006) laten zien, komt deze vorm van subjectsintrusie enkel voor in geïnverteerde hoofdzinnen, en bovendien is het enkel het subject dat in deze gesandwichte positie terecht kan komen. Zij besluiten dat dit fenomeen evidentie verschaft voor drie zinsposities voor het vervoegde werkwoord: vooraan (de C-positie), achteraan (de V-positie), en zinsmediaal (de T-positie). De analyse van Barbiers & Van Koppen is gesteld in generatieve termen, maar hun bevindingen laten zich eenvoudig vertalen in de meer theorieneutrale verwoordingen van het polenschema: het fenomeen van subjectsintrusie laat zien dat er niet twee, maar drie vaste polen zijn in de basiszinsstructuur van het Nederlands. Wat

dialecten zoals dat van Strijen bijzonder maakt, is dat ze de mogelijkheid hebben om pool 1 en pool 2 tegelijkertijd te vullen in geïnverteerde hoofdzinnen: de werkwoordsstam staat in pool 1 en de verledentijdsuitgang in pool 2:

(38) voorveld **POOL 1** subject **POOL 2** middenveld **POOL 3** achterveld
 Gisteren wandel die -de door het park

Samenvattend kunnen we stellen dat de dialectale verschijnselen van voegwoordvervoeging, dubbele vervoeging, en subjectsintrusie ons meer inzicht kunnen verschaffen in het abstracte templaat dat ten grondslag ligt aan elke welgevormde zin van het Standaardnederlands, en dat ze ook suggereren dat dat templaat moet worden aangepast. In dat laatste geval lijkt het aangewezen om het tweepolenschema zoals gedefinieerd in (17) te vervangen door een driepolenschema, dat als volgt kan worden omschreven:

(41) **het driepolenschema:**

‘Wat de positie van werkwoordelijke elementen en onderschikkende voegwoorden betreft, zijn in een zin drie vaste plaatsen aan te wijzen: twee vooraan en één achteraan. Deze vaste plaatsen, evenals de elementen die daar kunnen staan zelf, noemen we de polen. De eerste pool kan worden ingenomen door onderschikkende voegwoorden en vervoegde werkwoorden in geïnverteerde hoofdzinnen, de tweede pool door vervoegde werkwoorden in hoofdzinnen met rechte volgorde, en de derde pool door zowel vervoegde werkwoorden (in bijzinnen) als niet-vervoegde werkwoorden (in alle zinstypes).’

Merk op dat de overgang van een twee- naar een driepolenschema ook ten dele een theoretische analyse van dubbele vervoeging behelst, een analyse die afhankelijk is van de assumptie dat het verschil in werkwoordsuitgang in (35) correleert met een verschil in de structurele positie van het finiete werkwoord. Deze aanname wordt niet door alle taalkundigen aangehangen, zie bijv. Ackema & Neeleman (2003, 2004) voor een alternatieve benadering, en zie ook Zwart (2008) voor algemene discussie. Wat echter wel vaststaat, is dat ook deze tweede casus ondersteuning biedt voor de algemene stelling van dit artikel: kennis van de dialectale variatie leidt tot een meer inzichtelijke bespreking en een dieper begrip van de synchrone Standaardnederlandse zinsbouw.

5 Casus 3: woordvolgorde in de werkwoordelijke eindgroep

De derde en laatste casus die ik in dit artikel wil bespreken is theoretisch van aard. Het betreft de woordvolgorde in de werkwoordelijke eindgroep. Eens te meer is het vertrekpunt van de discussie de bespreking van dit fenomeen in de ANS. Deze grammatica maakt, wat de woordvolgorde betreft, een onderscheid tussen werkwoordelijke eindgroepen waarbij het hoofdwerkwoord een infinitief is, en die waarbij het hoofdwerkwoord een voltooid deelwoord is. Met betrekking tot de eerste luidt de generalisatie als volgt:

(42) **woordvolgorde in de werkwoordelijke eindgroep (I):**

‘Als het zelfstandig werkwoord in de werkwoordelijke eindgroep de vorm van een infinitief zonder *te* heeft, staat die infinitief in de regel aan het eind van de eindgroep.’ (Haeseryn et al. 1997: 1072)

Ik beperk me in wat volgt tot werkwoordelijke eindgroepen die bestaan uit drie werkwoorden. De beschrijving in (42) stelt dat in voorbeelden zoals die in (43), waar het hoofdwerkwoord een *te*-loze infinitief vormt, dat werkwoord steeds achteraan staat. Impliciet in de beschrijving is bovendien de aanname dat het vervoegde werkwoord steeds op de eerste plaats komt. Dat betekent dat voorbeelden zoals die in (43) enkel voorkomen in de 123-volgorde (zie hierboven, paragraaf 3, voor toelichting bij het gebruik van cijfercodes om te verwijzen naar woordvolgordes in de werkwoordelijke eindgroep).

(43) a. dat iedereen moet kunnen zwemmen.	123
b. dat hij blijft staan wachten.	123

Wanneer het hoofdwerkwoord verschijnt als een voltooid deelwoord, zijn er meer woordvolgordemogelijkheden. De ANS stelt hierover het volgende:

(44) **woordvolgorde in de werkwoordelijke eindgroep (II):**

‘In groepen bestaande uit een vorm van een hulpwerkwoord van modaliteit + *hebben*, *zijn*, of *worden* (al dan niet met *te*) + een deelwoord, kan het deelwoord op drie plaatsen staan: aan het begin van de eindgroep, helemaal achteraan, of tussen de beide hulpwerkwoorden in’ (Haeseryn et al. 1997:1069)

Opnieuw bevat deze generalisatie de impliciete aanname dat het vervoegde werkwoord (hier: het hulpwerkwoord van modaliteit) voorafgaat aan het (niet-vervoegde) hulpwerkwoord van de voltooid tijd of de lijdende vorm. Concreet levert deze generalisatie drie mogelijke volgordes op voor werkwoordelijke eindgroepen met een voltooid deelwoord als hoofdwerkwoord: 312, 123, en 132. Deze drie opties worden geïllustreerd in (45).

(45) a.	dat hij niets gezien kan hebben.	312
b.	dat hij niets kan hebben gezien.	123
c.	dat hij niets kan gezien hebben.	132

De woordvolgorde(variatie) in de werkwoordelijke eindgroep is een onderwerp dat een zeer centrale rol heeft gespeeld in de formele, generatieve taalkunde sinds het baanbrekend werk van Evers (1975), en doorheen de afgelopen decennia zijn tal van verschillende, vaak incompatibele analyses voorgesteld (zie Wurmbrand 2017 voor een recent literatuuroverzicht). De stelling die dit artikel wil verdedigen, is dat een taalonderzoeker die zich beperkt tot de generalisaties in (42)/(44) en de bijhorende patronen in (43)/(45), over een onvoldoende brede kijk beschikt om te komen tot een inzichtelijke theoretische analyse van woordvolgordevariatie in de Standaardnederlandse werkwoordelijke eindgroep. De generalisaties in (42)/(44) zeggen immers niets over de volgordes die in het Standaardnederlands *niet* voorkomen – laat staan waarom ze niet voorkomen. Zoals hieronder zal blijken, zijn sommige van die in de standaardtaal niet geattesteerde volgordes categoriaal afwezig, terwijl andere enkel in bepaalde types van werkwoordelijke eindgroep ontbreken, en nog andere wel degelijk voorkomen in dialecten van het Nederlands. Ook hier zal een gedetailleerde kennis van de dialectale variatie dus leiden tot een beter begrip van en een dieper inzicht in het Standaardnederlandse grammaticale systeem.

De woordvolgordevariatie in driedelige werkwoordsgroepen in de dialecten van het Nederlands is uitvoerig onderzocht in het kader van het SAND-project (zie Barbiers et al. 2008, Barbiers 2005, 2008, Barbiers et al. 2018, Dros-Hendriks 2017 voor een gedetailleerde bespreking van de geattesteerde patronen). Uit dat onderzoek komen twee belangrijke generalisaties naar voren. Enerzijds zijn er in de dialecten meer woordvolgordes geattesteerd dan de vier types opgelijst in (43)/(45). Anderzijds zijn er echter ook systematische gaten in de data: bepaalde woordvolgordes komen in geen enkel dialect van het Nederlands voor. Ik illustreer beide generalisaties hieronder met voorbeelden.

Werkwoordelijke eindgroepen waarvan het hoofdwerkwoord een infinitief is (zie (42)) komen niet enkel voor in de 123-volgorde die geïllustreerd werd in (43). We treffen ook de 132-, 312-, en 321-volgorde aan:

(46) a.	dat iedereen moet zwemmen kunnen.	132
b.	dat iedereen zwemmen moet kunnen.	312
c.	dat iedereen zwemmen kunnen moet.	321

Bovendien bepaalt ook de aard van de hulpwerkwoorden welke woordvolgordes mogelijk zijn. Als het vervoegde werkwoord geen modaal hulpwerkwoord is zoals in (46), maar wel een hulpwerkwoord van de voltooid tijd, dan zijn, naast de 123-volgorde, ook de volgende mogelijkheden geattesteerd: 132, 231, en 321. Voorbeelden hiervan worden gegeven in (47).

(47) a.	dat hij had kunnen roepen.	123
b.	dat hij had roepen kunnen.	132
c.	dat hij kunnen roepen had.	231
d.	dat hij roepen kunnen had.	321

Ook de karakterisering in (44) van werkwoordelijke eindgroepen met een voltooid deelwoord is geen exhaustieve lijst van de mogelijke volgordes die dit type vertonen. Naast de drie opties in (45) treffen we ook de 321-volgorde aan:

(48)	dat hij niets gezien hebben kan.	321

Minstens even belangrijk als deze meer uitgebreide woordvolgordemogelijkheden zijn echter systematische beperkingen op de woordvolgorde. Zo is er één woordvolgorde, 213, die in geen enkel type werkwoordelijke eindgroep voorkomt:

(49) a.	*dat iedereen kunnen moet zwemmen.	213
b.	*dat hij kunnen had roepen.	213
c.	*dat hij niets hebben kan gezien.	213

Bovendien zijn er ook woordvolgordes die systematisch ontbreken *binnen een bepaald type van werkwoordelijke eindgroep*. Als het vervoegde werkwoord een hulpwerkwoord van modaliteit is, dan is de 231-volgorde bijvoorbeeld systematisch afwezig:

- (50) a. *dat iedereen kunnen zwemmen moet. 231
 b. *dat hij niets hebben gezien kan. 231

En als het vervoegde werkwoord een hulpwerkwoord van de voltooide tijd is, dan is het de 312-volgorde die nergens aangetroffen wordt:

- (51) *dat hij roepen had kunnen. 312

Tabel 3 geeft een schematisch overzicht van de zonet gepresenteerde taalfeiten. De afkorting MOD staat daarbij voor ‘hulpwerkwoord van modaliteit’, VOLT voor ‘hulpwerkwoord van de voltooide tijd’, en WW is een generische term om naar het hoofdwkwoord te verwijzen. De tabel maakt duidelijk dat er één volgorde is (213) die systematisch ontbreekt, en twee (231 en 312) waarbij de afwezigheid afhangt van de precieze samenstelling van de werkwoordelijke eindgroep.

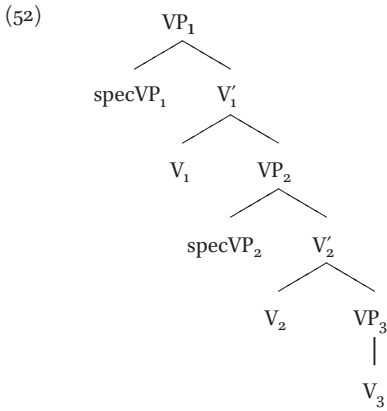
Tabel 3 Woordvolgorde in de werkwoordelijke eindgroep

volgorde	mod-mod-ww	mod-volt-ww	volt-mod-ww
123	✓	✓	✓
132	✓	✓	✓
312	✓	✓	*
213	*	*	*
231	*	*	✓
321	✓	✓	✓

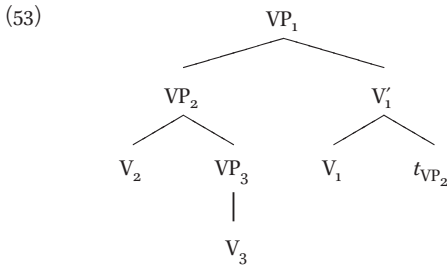
Een theoretische analyse van woordvolgorde in de Standaardnederlandse werkwoordelijke eindgroep moet in staat zijn om zowel de geattesteerde volgordes af te leiden als de niet-geattesteerde uit te sluiten. Als we ons daarbij enkel zouden baseren op de generalisaties in (42)/(44) en de vier volgordes in (43)/(45), dan vertrekken we van een te beperkt gezichtspunt, en is het alsof we een puzzel proberen op te lossen waarbij de helft van de puzzelstukken ontbreken. Zoals uit het voorgaande overzicht is gebleken, kent het ontbreken van een volgorde verschillende gradaties. Dat de 213-volgorde niet voorkomt in het Standaardnederlands is van een meer fundamentele aard – die volgorde is immers categoriaal niet-geattesteerd – dan het ontbreken van 321, want die volgorde treffen we in verschillende dialecten aan. Het is pas door de Standaardnederlandse volgordes te kaderen in het bredere dialectale plaatje dat we een goed zicht krijgen op het fenomeen en een theoretische analyse kunnen aanvatten. Een voorbeeld

van zo'n analyse is Barbiers (2005), en hoewel het in het bestek van dit artikel niet de bedoeling is om Barbiers' analyse in detail toe te lichten, loont het toch de moeite om er even bij stil te staan omdat het duidelijk maakt hoe het hele schema in Tabel 3 van belang is voor het opstellen van een theoretische analyse.

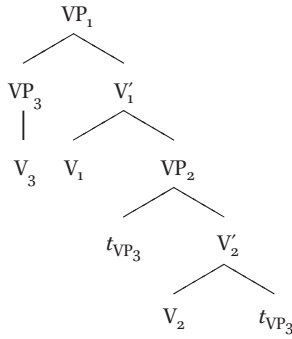
Barbiers (2005) gaat ervan uit dat VPs onderliggend steeds hoofdinitieel zijn (Kayne 1994) en dat woordvolgordevariatie afgeleid wordt door linkswaartse VP-verplaatsing (zie ook Broekhuis 1997 voor een vergelijkbare eerdere analyse). Als er geen verplaatsing plaatsvindt, dan verschijnt de werkwoordelijke eindgroep in zijn basisvolgorde, d.w.z. 123:

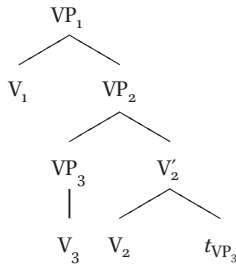
Middels linkswaartse verplaatsingen van VP2 en/of VP3 kunnen vervolgens ook de volgordes 231, 312, 132, en 321 afgeleid worden. De volgende boomstructuren illustreren hoe dat precies in zijn werk gaat.

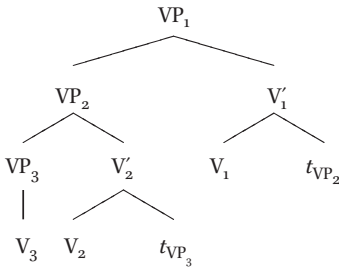
(54)

(55)

(56)

Eén volgorde ontbreekt systematisch in dit rijtje, en dat is de 213-volgorde. Die is immers in het zopas geschetste grammaticale systeem niet af te leiden. Het feit dat V₂ links staat van V₁ betekent dat VP₂ verplaatst moet zijn naar een positie ter linkerzijde van V₁ (zoals in (53)), maar aangezien VP₃ een onderdeel vormt van VP₂ impliceert een dergelijke verplaatsing automatisch ook dat V₃ ter linkerzijde van V₁ terecht komt. De 213-volgorde, met V₂ links van V₁ en V₃ rechts van V₁, is dus uitgesloten.

Tabel 3 laat zien dat er volgordes zijn die enkel in bepaalde types van werkwoordelijke eindgroepen uitgesloten zijn. Barbiers (2005) verklaart

dit door naar de motivatie voor de in (53)-(56) geïllustreerde verplaatsingen te kijken. De centrale gedachte daarbij is dat deze verplaatsingen enkel kunnen plaatsvinden wanneer er een formele congruentierelatie aan ten grondslag ligt, en dat hulpwerkwoorden verschillen in het soort van congruentierelaties dat ze aangaan. Bij hulpwerkwoorden van de voltooide tijd zijn die relaties steeds erg lokaal: werkwoorden zoals *hebben* en *zijn* willen het werkwoord dat ze onmiddellijk selecteren perfectief maken. Bij hulpwerkwoorden van modaliteit is de relatie echter minder lokaal: deze werkwoorden voegen een modale betekenis toe aan het werkwoord dat de centrale eventualiteit uitdrukt, m.a.w. aan het hoofdwkwoord. Aangezien deze hulpwerkwoorden het hoofdwkwoord niet noodzakelijk onmiddellijk selecteren – er kan immers nog een ander hulpwerkwoord tussen staan – is de congruentierelatie die ze met dat hoofdwkwoord aangaan ook niet noodzakelijk lokaal. Door van deze congruentierelaties de drijvende kracht te maken achter de verplaatsingen in (53)-(56) kan Barbiers (2005) verklaren waarom sommige volgordes enkel in bepaalde soorten werkwoordelijke eindgroepen uitgesloten zijn. Laten we dit even stap voor stap bekijken voor de drie types in Tabel 3.

Het eerste type is MOD-MOD-WW, d.w.z. een werkwoordelijke eindgroep bestaande uit twee modale hulpwerkwoorden (één vervoegd en één niet-vervoegd) en een hoofdwkwoord. Zoals toegelicht in de voorgaande alinea gaan beide modale hulpwerkwoorden een congruentierelatie aan met het hoofdwkwoord. Dit wordt in (57) schematisch weergegeven door middel van pijlen.

$$(57) \quad [VP_1 \text{MOD}_1 [VP_2 \text{MOD}_2 [VP_3 \text{WW}_3]]]$$

Zowel MOD_1 als MOD_2 voegen door middel van een congruentierelatie een modale betekenislaag toe aan de eventualiteit die wordt uitgedrukt door het hoofdwkwoord (hier weergegeven als *ww*). Volgens Barbiers (2005) bepalen deze congruentierelaties nu ook wat de woordvolgordemogelijkheden zijn binnen de werkwoordelijke eindgroep. Een verbale constituent VP_n kan enkel naar de specificieerder van een hogergelegen werkwoord V_{n-1} verplaatsen als V_{n-1} een congruentierelatie aangaat met V_n . Voor het schema in (57) betekent dit dat VP_3 kan verplaatsen naar specVP_2 of naar specVP_1 , maar verplaatsing van VP_2 naar specVP_1 is uitgesloten: er is immers geen congruentierelatie tussen MOD_1 en MOD_2 . Dit betekent op zijn beurt dat woordvolgordes die cruciaal afhankelijk zijn van VP_2 -verplaatsing voor dit type werkwoordelijke eindgroep uitgesloten zijn. Zoals blijkt uit de

structuur in (53), geldt dit voor de 231- volgorde.⁶ De analyse van Barbiers (2005) kan dus verklaren waarom deze volgorde niet voorkomt in het eerste type werkwoordelijke eindgroep.

Een volledig parallele redenering is van toepassing de tweede soort werkwoordelijke eindgroep uit Tabel 3. Dit type kan schematisch weergegeven worden als in (58).

$$(58) \quad [_{VP_1} MOD_1 [_{VP_2} VOLT_2 [_{VP_3} WW_3]]]$$

Opnieuw zijn er congruentierelaties tussen V_2 en V_3 en tussen V_1 en V_3 , maar niet tussen V_1 en V_2 . Het verschil met het schema in (57) betreft de aard van de relatie tussen V_2 en V_3 . Dit keer gaat het niet om een modaal hulpwerkwoord dat een modale betekenislaag wil toevoegen aan de door het hoofdwerkwoord uitgedrukte eventualiteit, maar wel om een hulpwerkwoord van de voltooide tijd dat het onmiddellijk lagergelegen werkwoord – in dit geval het hoofdwerkwoord – voltooid wil maken. Aangezien de structurele verhoudingen van de congruentierelaties echter identiek zijn in (57) en (58), voorspelt Barbiers dat deze twee types werkwoordelijke eindgroep dezelfde woordvolgordemogelijkheden zullen vertonen. Zoals het overzicht in Tabel 3 laat zien is dit een correcte voorspelling.

Het derde en laatste type bevat een andere constellatie van congruentierelaties. Het kan als volgt worden weergegeven:

$$(59) \quad [_{VP_1} VOLT_1 [_{VP_2} MOD_2 [_{VP_3} WW_3]]]$$

Het hulpwerkwoord van modaliteit ondergaat opnieuw een congruentierelatie met het hoofdwerkwoord, volledig parallel aan wat in (57) en (58) het geval was. Hulpwerkwoorden van de voltooide tijd ondergaan echter steeds strikt lokale congruentierelaties: zij maken het werkwoord dat ze onmiddellijk selecteren voltooid, maar hebben geen impact op dieper gelegen werkwoorden. In dit type is er dus een congruentierelatie tussen V_2 en V_3 en tussen V_1 en V_2 , maar niet tussen V_1 en V_3 . Zoals uit de boomstructuren in (53)-(56) blijkt, is er één volgorde die cruciaal afhankelijk is van VP_3 -verplaatsing naar specVP, namelijk de 312-volgorde geïllustreerd in (54). Barbiers voorspelt dus – correct, zo blijkt uit Tabel 3 – dat deze volgorde

6 De 321-volgorde in (56) lijkt ook af te hangen van VP_2 -verplaatsing, maar is wel geattesteerd in de configuratie in (57). Hier is echter ook een alternatieve analyse mogelijk, waarbij VP_3 verplaatsing ondergaat, en VP_2 daarbij mee verplaatst onder *Pied Piping*. Zie Barbiers (2005;par.4) voor toelichting.

niet voorkomt in werkwoordelijke eindgroepen van het type schematisch weergegeven in (59).

Hiermee besluiten we onze bespreking van Barbiers' analyse van woordvolgordevariatie in de werkwoordelijke eindgroep. De bedoeling van deze bespreking was niet om de correctheid van de analyse van Barbiers (2005) aan te tonen (zie bijv. Barbiers et al. 2018 voor een alternatieve benadering), maar wel om duidelijk te maken dat Barbiers (2005) enkel tot deze analyse is kunnen komen doordat hij het hele schema in Tabel 3 in beschouwing heeft genomen. Een grondige kennis van (de grenzen aan) de dialectvariatie vormt met andere woorden een belangrijke leidraad bij het opstellen/selecteren van de correcte theoretische analyse van woordvolgorde in de werkwoordelijke eindgroep in het Nederlands.

6 Conclusie

Dit artikel is een pleidooi om inzichten uit de recente dialectsyntactische literatuur te integreren in zowel de beschrijving van als de theorievorming rond de synchrone Nederlandse zinsbouw. Dialectfeiten moeten niet enkel naast en parallel aan hun Standaardnederlandse tegenhangers gepresenteerd worden als mogelijke vormen van variatie, ze moeten ingezet worden als mogelijke argumenten voor of tegen een bepaalde beschrijving of theoretische analyse van de grammatica van het Standaardnederlands. Ik heb dat pleidooi in dit artikel onderbouwd op basis van drie casussen. Met betrekking tot het zogenaamde *Infinitivus pro Participio* (IPP)-effect hebben we gezien dat de traditionele beschrijving van dit fenomeen tekortschiet, omdat ze onvoldoende rekening houdt met enerzijds de morfologie van voltooid deelwoorden en anderzijds met de wisselwerking tussen woordvolgorde in de werkwoordelijke eindgroep en het al dan niet voorkomen van IPP in die eindgroep.

De tweede casus betrof het tweepolenschema. Hoewel het samenplaatsen van voegwoorden en vervoegde werkwoorden in dat schema op het eerste gezicht ondersteuning krijgt vanuit de Nederlandse dialecten (dankzij het fenomeen van voegwoordvervoeging), suggereren de fenomenen van dubbele vervoeging en subjectsintrusie – in combinatie met bepaalde theoretische aannames – dat het zinstemplot in het Nederlands niet twee, maar drie vaste posities kent, en dat we dus beter spreken van een drie- dan van een tweepolenschema. De derde casus ten slotte bear-gumenteerde dat een theoretische analyse van (woordvolgordevariatie in) de Standaardnederlandse werkwoordelijke eindgroep onmiskenbaar baat

heeft bij een grondige kennis van de dialectale variatie op dit terrein, en in het bijzonder ook van de grenzen aan die variatie.

Het is mijn hoop dat in toekomstige generaties descriptieve grammatica's van het Nederlands dialectfeiten een centrale plaats zullen innemen: niet als randfenomeen of *fait divers*, maar wel als een essentieel instrument dat kan leiden tot een dieper inzicht in de synchrone zinsbouw van het Standaardnederlands.

Over de auteur

Jeroen van Craenenbroeck, KU Leuven/CRISSP/KNAW Meertens Instituut
E-mail: jeroen.vanraenenbroeck@kuleuven.be